

Podoba epidemije v starejših poljudnostrokovnih in publicističnih besedilih

NATALIJA ULČNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, natalija.ulcnik@um.si

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Prispevek na podlagi izbranih poljudnostrokovnih knjig in časopisnih člankov osvetljuje poročanje o epidemiji kolere v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja. Vire analizira na ravni vsebinskih elementov in na jezikovno-slogovni ravni ter ob tem opozarja na vzporednice med starejšimi in sodobnimi besedili, vezanimi na epidemijo. Osredinja se na ekspresivnost izražanja in rabo retoričnih sredstev, npr. personifikacije (*bolezen nas obišče, se priklati, se ne misli posloviti ...*) ter metaforike (*bolezen kot tujka, morilka, pošast*). Na leksikalni ravni izpostavlja izraze, ki v epidemičnih okoliščinah izkazujejo večjo frekventnost pojavljanja že v 19. stoletju, npr. *epidemija, higiena, karantena, osamiti, razkužiti*. Gre za leksiko, ki učinkovito nakazuje tematska izhodišča analiziranih besedil in obenem predstavlja okvir tedanje družbene realnosti.

The article is based on select popular science books and newspaper articles and focuses on the reporting of the cholera epidemic in the 19th century and early 20th century. The analyses are performed on the level of the key contextual elements and on the linguistic-stylistic level. It draws attention to the parallels between older and contemporary texts which describe the epidemic. The analyses focus on expressiveness and the use of rhetorical devices, e.g. personifications (*the disease visits us, it comes, does not mean to say goodbye...*) and metaphors (*illness as a stranger, murderer, monster*). At the lexical level, the analysis points out the terms which in the time of epidemic often occur as early as in 19th century, e.g. *epidemic, hygiene, quarantine, isolate, disinfect*. These lexemes effectively indicate crucial themes in the analysed texts and at the same time reflect the social reality of the time.

Ključne besede: kolera, jezik, leksika, časopisje, strokovne knjige, 19. stoletje, 20. stoletje

Key words: cholera, language, vocabulary, newspapers, professional books, 19th century, 20th century

1 Uvod¹

Leta 2020 so slovenski medijski prostor zapolnili članki, vezani na epidemijo, ki je bila v Sloveniji (in po svetu) razglašena zaradi množičnega naraščanja okužb s koronavirusom (prim. Epidemija COVID-19, 2020). Novonastale epidemične in pandemične okoliščine so spodbudile tudi spremembe na leksikalni ravni, ki so se začele odražati v porastu rabe sicer ožje strokovnih izrazov ter nastanku številnih novih tvorjenk.² Podobna družbena in jezikovna situacija se je v preteklosti na Slovenskem pojavila že večkrat, in sicer ob izbruhih drugih nalezljivih bolezni, npr. kuge, kolere, španske gripe (prim. Železnik 2015, Keber 2005, Keber 2017).³ Tudi takrat se je oblikovala značilna javna retorika, do določene mere primerljiva z današnjo, saj so oblasti, strokovnjaki in drugi skušali s pomočjo različnih javnih besedil (publikacij) ljudi osveščati, jih poučiti o novi bolezni, seznaniti z ukrepi za zaježitev širjenja okužbe ter jih informirati o aktualnem dogajanju v domačih in tujih krajih. Osnovni namen prispevka je v različnih publikacijah preveriti odzivanje na problematiko kolere v preteklosti,⁴ ki je bila, kot ugotavlja Bratož (2017: 11–12), »v določenem obdobju najsilovitejša, najbolj nepredvidljiva in neusmiljena ter posledično najbolj prisotna v spektru družbenih diskurzov, ki pričajo o njenem silovitem emocionalnem učinku na množice ter seveda o kopici posledic, ki jih je prinesla na družbeno-kulturni ravni«. Cilj je vsebinsko in jezikovno-slogovno analizirati izbrana pisna poljudnostrokovna ter publicistična besedila iz 19. in 20. stoletja,⁵ in sicer knjigi *Kolera* (1831) ter *Domači zdravnik* (1874), ki sta imeli funkcijo priročnika, in članke v časopisju (*Kmetijske in rokodelske novice*, *Slovenski gospodar*, *Učiteljski tovariš*, *Štajerc*) ter reviji *Dom in svet*, s katerimi je bilo poskrbljeno za kontinuirano seznanjanje ljudi z aktualnimi dogodki. Pri tem izhajam iz predpostavke, da se je tudi ob preteklih epidemijah vzpostavila

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Npr. *koronaštevec*, *koronapočitnice*, *koronapozdrav*, *koronavojna*, *koronazakon*, *protikoronarski zakon*. Leksikalne novosti sproti zbirajo in evidentirajo tudi leksikografi – na portalu Fran je zbrano novo besedje in tudi jezikovni nasveti glede aktualnih jezikovnih zadreg; na uvodni strani najdemo obvestilo: »Na voljo je novi Fran, različica covid-19, z naborom najnovejših, novih in starih besed, povezanih s pandemijo, in z nasveti, kako jih uporabljati«. Opaznejša je postala tudi raba določenih frazeoloških enot (npr. *izvedeti iz prve roke kaj*, *stopiti skupaj*, *kaj poka po šivih*, *kaj je na vidiku*, *maske padejo*, *pamet v roke* ipd.), ki so lahko zanimiv vir novih raziskav.

³ K. Keber npr. poroča o tem, kako so leta 1918 zaradi velike razširjenosti španske gripe med šolajočo se populacijo in učitelji v osrednjeslovenskem prostoru zaprli šole. Otroci so bili na »prisilnih počitnicah«, ki so trajale od začetka oktobra do srede novembra 1918 (Keber 2017: 72), kar je primerljivo tudi s sodobno situacijo.

⁴ Z ozirom na trenutne razmere bi bilo sicer smiselno izbrati špansko gripo iz prve polovice 20. stoletja (tako pri covidu-19 kot pri španski gripi gre namreč za respiratorno obolenje), a je bila izbrana kolera, ker so o njej z vidika vrste besedil in s časovnega vidika na voljo bolj raznoliki in starejši pisni viri, ki omogočajo dodatne možnosti jezikovne analize.

⁵ Tematika je sicer obravnavana tudi v leposlovju, vendar tokrat ni bila predmet analize.

značilna komunikacija z javnostjo, pri kateri na ravni tematskih izhodišč in rabe jezikovno-slogovnih sredstev najdemo vzporednice s sodobnostjo.

2 Predstavitev gradiva in metodologija dela

Izbor gradiva je omejen z ozirom na čas nastanka (izbrana so bila pisna besedila od prve polovice 19. stoletja do prve polovice 20. stoletja) ter z ozirom na vrsto besedila (poljudnostrokovna knjiga, časopisni članek). Gradivo je izbrano na podlagi ključnih besed (*epidemija, kolera*) na straneh Digitalne knjižnice Slovenija in v korpusu Jezikovni viri starejše slovenščine IMP. Najstarejše uporabljeno besedilo je poljudnostrokovna knjiga avtorja Blaža Potočnika⁶ z naslovom *Kolera*, ki je leta 1831 izšla v Ljubljani in je bila sestavljena na podlagi ključnih vprašanj in odgovorov. Imela je poučno vsebino in je nastala kot odziv na potrebe tedanjega časa,⁷ ko so želeli zlasti kmečkemu prebivalstvu svetovati, kako naj se obvaruje nove bolezni, kar nakazuje tudi podnaslov: *Potrebno poduzhenje sa kméta, kako naj sam sebe in fvoje ljudi te strafhne bolesni obvaruje* (Potočnik 1831). Podobno vlogo je imela naslednja uporabljena poljudnostrokovna knjiga, to je *Domači zdravnik: Kratek navod, si zdravje uterditi in življenje podaljšati* avtorja Janeza Volčiča,⁸ ki je leta 1874 izšla v Celovcu⁹ kot XXXI. zvezek Slovenskih večernic. Na naslovnici najdemo podatek, da je avtor zapisano nabral »/p/o spisih modrih zdravnikov«, ob tem pa je upošteval tudi lastna spoznanja (Volčič 1874: 2).¹⁰ Priročnik ima dvodelno zgradbo, ki izhaja iz dihotomije življenje/zdravje – bolezen/smrt: A) *Kaj hrani človeka* in B) *Kaj konča – umori človeka*. Iz obdobja 19. stoletja sta uporabljena tudi dva članka, in sicer: 1) *Kakó se kolere ogibati, in kakó takrat živeti, de bo prāv*, ki je bil objavljen 11. 7. 1849 v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* (N 1849), ter 2) *O koleri*, ki je bil leta 1892 v okviru rubrike Poučni in zabavni del objavljen v slovenskem literarnem mesečniku *Dom in svet* (DiS 1892). 20. stoletje je v gradivu zastopano s petimi časopisnimi članki z naslovom *Kolera*, ki so v tedniku *Slovenski gospodar* izhajali v zaporednih tednih septembra leta 1910 (SG1 1910, SG2 1910, SG3 1910, SG4 1910, SG5 1910); upoštevan je tudi članek *Kolera* iz tednika *Štajerc* (Š 1910) in članek *Kako se varujemo kolere* iz tednika *Učiteljski tovariš* (UT 1911).

⁶ Blaž Potočnik (1799–1872) je bil duhovnik, nabožni in posvetni pesnik, pisec, časnikar ter narodni buditelj; ukvarjal se je tudi z jezikoslovjem (Kobler 2013).

⁷ Epidemija kolere se je namreč v Evropi pojavila v začetku tridesetih let 19. stoletja. Razširila se je iz Azije, najverjetneje zaradi intenzivnejših trgovskih stikov in angleške ekspanzije na vzhod (Keber 2005: 352). Kolero v 19. stoletju na regionalni ravni (v Istri) podrobneje raziskuje tudi Bratož (2017).

⁸ Janez Volčič (1825–1887) je bil prav tako nabožni pisec in duhovnik. Pisal je dopise, poročila in poučne članke, je tudi avtor knjige proti pijančevanju *Žganju slovó, vojskó!* (1853), »na željo« Mohorjeve družbe pa je pripravil in izdal tudi knjigo *Domači zdravnik* (Smolik 2013).

⁹ Celovec je bil v tistem času pomembno središče Slovencev, v katerem je imela sedež tudi Mohorjeva družba.

¹⁰ Avtor je podpisan kot duhovnik ljubljanske škofije. V besedilu se na več mestih kaže verska perspektiva, prisotna je tudi priprošnja za božji blagoslov: »Bog daj svoj blagoslov tudi temu majhnemu delu!« (Volčič 1874: 2).

Gradivo je analizirano na vsebinski in jezikovno-slogovni ravni, metodološko pa so v ospredju zgodovinska metoda, interpretacija besedila in jezikovna analiza.¹¹

3 *Nikakor po nepotrebnem med ljudi ne hodite*¹² – analiza na vsebinski ravni

Izbrano starejše gradivo je vsebinsko vezano na pojav epidemije kolere, kar v veliki meri nakazuje že naslovje, ki teži k jasnosti in jedrnatosti ter še ne vključuje za današnji čas značilne senzacionalistične tendence. Obe uporabljeni knjigi natančneje določa še podnaslov, ki v enem primeru izpostavi kmeta kot primarnega naslovnika in namen besedila, drugi se dotakne zgolj namena (gre za napotke, kako se obvarovati pred boleznijo oz. kako okrepiti svoje zdravje in doseči daljše življenje). Pri tem je opazno, da nobene knjige (Potočnik 1831, Volčič 1874) ni napisal strokovnjak (zdravnik) in da sta obe imeli funkcijo priročnika, ki skuša širši množici ljudi na razumljiv, poljuden način podati zdravstveno tematiko v obliki podatkov in priročnih navodil oz. usmeritev za ukrepanje. Vsebina obeh je konkretnije vezana na potek bolezni in bolezenske znake, širjenje bolezni, zdravstvene predpise ter ukrepe v času epidemije.

3.1 Potočnik (1831) v svojem zdravstvenem priročniku, namenjenem nestrokovnjakom, uvodnemu nagovoru, ki je napisan v duhu krščanstva in v katerem naslovnike poziva, naj zaupajo v Boga,¹³ ter jim svetuje, koga naj upoštevajo in kako naj ravnajo,¹⁴ dodaja dva vsebinska sklopa: I. *Od tega, kar morešh sturiti, de kolere ne bošh dobil*, in II. *Od tega, kar morešh sturiti, kadar je kolera she v' tvojim kraji, ali zhe imaf bolesen morebiti she sam*. Vsak sklop je sestavljen iz več vprašanj (npr. kaj je kolera, kako se je lahko obvarujemo, kako naj se prehranjujemo, kakšni ukrepi so potrebni v hiši in pri delu; kako se bolezen odraža, kako ravnati, če smo v stiku z bolnikom) in odgovorov, ki so zapisani v obliki nasveta in s poudarkom zmernosti, higiene ter nujnosti zdravniške pomoči.

Kadar je kolera tukaj, nikakor po nepotrebnim med ljudi ne hodite, tudi ne v'ofhtarije, in šploh nikamor, kjer je veliko ljudi vkupej. (Potočnik 1831: 21)

Kadar od bolnika pridete, fi morete hitro roke in glavo s' merslo vodo s' jefiham smefhano prav dobro umiti, pa ufta fi morete tudi isplakniti, in nof istrebti, in lafe iszhefati (fkampljati) in fheth pa, ali glavnik, dobro ismiti. (Potočnik 1831: 30)

¹¹ V prispevku ni problematizirana ustreznost in preverjenost podatkov, predstavljenih v gradivu (knjigah in člankih), temveč je prvenstveno opazovan način odzivanja na problematiko in raba jezikovno-slogovnih sredstev.

¹² Gre za jezikovno posodobljen citat iz knjige *Kolera* (Potočnik 1831: 21).

¹³ Znano je, da je kmečko prebivalstvo »praviloma bolj zaupalo nasvetom duhovščine in bilo mnenja, da jim zdravniki in oblast prikrivajo resnico o bolezni« (Keber 2005: 354).

¹⁴ »Vera vam sapoveduje sa fvojo frezho fkerbeti. Bodite tedaj pokorni sapovedim Kriřlufovom, vbogajte, kar vam duhovna in deshelfka gořpofka fvetuje, vbogajte tifte, ki vam dobro vofshijo.« (Potočnik 1831: 4)

Knjiga, ki ima enaintrideset strani, se zaključi s priporočilom, naj jo večkrat preberejo in naj jo berejo tudi otroci, da se bodo naučili ustrezno ravnati (Potočnik 1831: 31).

3.2 Volčič (1874) je pripravil nekoliko obsežnejši poljudnostrokovni priročnik na stodesetih straneh. Za analizo je zanimivo zlasti drugo poglavje, ki podrobneje pojasnjuje, kaj je bolezen, kateri so njeni vzroki, kako se obvarovati bolezni, kako ozdraveti ipd.; v peti točki tega poglavja so podrobneje predstavljene nalezljive bolezni, med njimi tudi kolera. Slednja je prikazana kot ena najhujših nalezljivih bolezni, ki se je k nam razširila iz Azije in je razprostranjena po vsem svetu. S številnimi konkretnimi primeri je pojasnjeno, kako se je bolezen širila;¹⁵ avtor je pri tem nizal ugotovitve glede vpliva različnih dejavnikov na pojav okužbe oz. na podvrženost okužbi (predhodno zdravstveno stanje, strah, vremenski pojavi ...), razpravljal je o trditvah glede kolere, navajal pretekle izkušnje glede trajanja epidemije in njenih faz (začetek, vrh, konec), dodajal je tudi statistične podatke o okuženosti in smrtnosti.

Človek, ki je kolero že enkrat prestal, je navadno menj naklonjen jo zopet dobiti, vendar ne v tolikej meri, kakor veljá to za kozé in nektere druge bolezni; ker skušnje učijo, da je marsikteri, čeravno redkokrat, imenovano hudo bolezen večkrat imel. (Volčič 1874: 58)

Enkrat začeto splošno bolehanje ali epidemija po vaséh in terghih naglo raste, v malih dneh svoj verh doseže in v dveh k večemu v treh tednih končá. Dalje časa potrebuje morija za svojo žetvo po mestih, v katerih srednje mere štiri tedne terpi: po velikih mestih pa 4 do 6 mesecev. (Volčič 1874: 61)

Nadalje je navajal podatke o tem, kdo v večji meri zboli oz. kdo je bolj podvržen okužbam glede na spol, starost¹⁶ in poklic,¹⁷ omenjal je večjo nevarnost okužbe v institucijah za starostnike (v »siromašnici za starce«).¹⁸

Gledé spola se je v Indiji pokazalo, da so ženske kolero menj naklonjene kakor moški, kar pa morebiti iz tega prihaja, da mora mož več delati in truditi se; v naših evropejskih zemljah se doslé v tem oziru ni našel noben razloček. (Volčič 1874: 57)

Visoka starost in nježna mladost razbolite po dosedanjih opazovanjih bolj nevarno kakor ljudje srednje starosti. Gorjé hišam in zavodom, v katerih živi mnogo kerhkkih starcev, če jih leta morija obiska: v Parizu v siromašnici za starce, Salpetirere imenovanj, je še vsakokrat strahovito divjala. (Volčič 1874: 57)

¹⁵ Navedeno je npr., da je na širjenje vplivala svetovna razstava: »Svetovna razstava v Monakovu leta 1854 je veliko pripomogla k njenemu širjenju« (Volčič 1874: 46).

¹⁶ O tem piše že tudi Potočnik (1831: 22): »Nekteri fo, kateri fo sbledli, in pravijo, de shenskih in otrok kolera ne prime. To je slegano, vřak jo dobi, mořhki, shenska, mlad, řtar, velik, majhin, otrozi, tri ledne řtari, fo jo she dobili«.

¹⁷ »Gledé različnih stanov in rokodelstev se mora pripoznati, ravno kakor pri mnogih drugih prenesljivih boleznih, da je kolera bolj nevarna tistim, ki imajo z bolniki veliko opraviti. Zdravniki, strežaji bolnikov, duhovniki razmerno v večem številu razbolijo, kakor drugi.« (Volčič 1874: 57)

¹⁸ Podobno je v sodobnih poročilih o epidemiji, v katerih so kot žarišča okužb prepoznani domovi za starostnike.

Podobno kot v današnjem času je tudi v knjigi *Domači zdravnik* omenjeno zdravstveno pregledovanje ljudi na mejah in uvedba karantene,¹⁹ opozorjeno je na primer daljše inkubacijske dobe.

Postavljali so straže po suhih mejah, ki so popotnike iz okuženih krajev kakor za časa černe kuge odvracali ali pa v posebnih zavodih, tako imenovanih kontumacah, delj časa po zdravnikih ogledovali in jih še-le črez meje puščali, če so se o njih popolnom zdravju prepričali. V primorskih krajih in mestih so bile in so še proti koleri tako imenovane kvarantene, kjer so vsi potniki pod kontumaco ali zdravniški ogled prišli in po večdnevnom opazovanju še-le v mesto spuščeni bili. (Volčič 1874: 62)

Gledé inkubacije pri koleri omenja Pettenkoffer nek primer, ki je docela veljaven in resničen. /.../ In glej edendvajsti den po odhodu iz okuženega Monakova razboli jetnik, ki se je počutil doslé popolnoma zdrav, na koleri in umerje v malih urah. Pri njem je prešlo tedaj gotovo tri tedne od dne okuženja do razbolenja, inkubacija je toraj terpela celih 21 dni. (Volčič 1874: 63)

Podani so preventivni ukrepi²⁰ glede higijene, tudi socialnega distanciranja, nakupovanja živil, rabe dezinfekcijskih sredstev.

Ljudi iz zdravih krajev naj ne občijo preveč z okuženimi, naj se gleda na popotnike iz okuženih mest, kje nočujejo, svoje izmetke puščajo. Na somnje, svatbe, na terg, gledišča, v šolo, k pogrebom itd. v okužene kraje in hiše nikar hodite, če nočete neusmiljene morilke pod lastno streho dobiti. Celó živež kupovati v okuženem kraju ni varno, kar sledeči žalostni izgled preživo priča. (Volčič 1874: 64–65)

Omenjena je skrb za ranljive skupine (revne in bolne).

Ena prvih skerbi ne samo posameznikov nego tudi dotičnih oblasti in gosposk je skerb za siromake in bolnike. (Volčič 1874: 68)

Spregovorjeno je tudi o zdravilih in zdravljenju, pri čemer je avtor priznal, da učinkovitega zdravila še ni.

Čeravno je azijska kolera v naših zemljah nova bolezen, vendar se je proti njej že več zdravil in pomočkov nasvetovalo, ko pri vseh drugih že starih boleznih. /.../ To je dovolj jasno in prepričalno za nas, žalostno resnico pripoznati, da človeški rod doslej ne pozna še nobenega zdravila, ki bi gotovo pomagalo, če se je kolera koga v svoji grozovitni podobi lotila. (Volčič 1874: 70)

3.3 O koleri so lahko ljudje brali tudi v časopisju. V izbranem članku iz *Kmetijskih in rokodelskih novic* (N 1849) je uvodoma navedeno, da se kolera širi in pomika v slovenske kraje in da je zato potrebna pripravljenost ljudi. Izpostavljenе so dotedanje izkušnje, ki kažejo, da okužba ob stiku z bolnikom ni nujna.²¹ V

¹⁹ Meje so tudi zapirali, o čemer piše K. Keber (2005); zanimiva je ugotovitev, da je zapora meje na bližnjo in daljno okolico »delovala slabo zaradi oviranja siceršnjega pretoka ljudi in blaga, kar je zaviralno vplivalo predvsem na trgovske tokove in posledično zviševalo cene živil« (Keber 2005: 363).

²⁰ Ukrepi ob epidemijah kolere v 19. stoletju so temeljili na starejših določilih in smernicah za ukrepanje ob izbruhu kuge (Železnik 2015: 730).

²¹ Azijska kolera je bila v Evropi nova bolezen, zato načina širjenja bolezni še niso dobro poznali. Prim. tudi Janša 1964, ki podrobneje predstavi članke *Kmetijskih in rokodelskih novic*, vezane na kolero iz leta 1855.

nadaljevanju so podana izčrpna vodila zdravniške komisije, ki so bila prevedena v slovenščino in predhodno objavljena že v časopisu *Pravi Slovenec*, Novice pa so jih ponovno objavile z namenom, da se razširijo med ljudmi. Izpostavljeno je, da se lahko ljudje pred boleznijo obvarujejo,²² zato naj bodo posebej pozorni na začetne znake bolezni in naj pri tem upoštevajo priporočila: naj se ne poslužujejo domačih zdravil, naj počivajo, naj pošljejo po zdravnika, naj upoštevajo priporočeno dieto, naj pazijo, da se ne prehladijo, naj skrbijo za higieno in prezračevanje prostorov ipd. Omenjena je tudi skrb za duševno zdravje.

Slabotni, hiravi ljudje pa nej prosti zrak s previdnostjo vživajo; posebno se imajo osorniga, mokrima in merzliga vremena varovati. (N 1849)

Dušni pokoj je nar posebniši in nar gotovši angelj varh vsih ljudi zoper vse bolezni. Varuj se tedaj vsak jeze, hudovanja, tarnanja in strahú. (N 1849)

3.4 Tudi literarni mesečnik *Dom in svet* je objavil prispevek *O koleri* (DiS 1892), v katerem so uvodoma po naročilu ministrstva za notranje zadeve objavljena navodila (»navod«), kako ravnati v primeru kolere. V šestnajstih točkah je pojasnjeno, kaj je kolera, kako se okužba prenaša, kakšni so ukrepi proti širjenju bolezni (zdravniški pregledi), kako se izogniti epidemiji, kako pripraviti bolnišnice. Opozorjeno je na skrb za higieno, nadzor živil, navedeni so potrebni preventivni ukrepi (paziti, da se ljudje ne prehladijo, da uporabljajo kvalitetno vodo). Izpostavljena je skrb za razkuževanje in ukrepi pri pojavu smrti (ravljanje s truplom, pogrebni obred), tudi pomoč sočloveku in skrb za dobrotelnost. V dodatku so navedeni pripomočki za oskrbo bolnikov, razkužila in okrepičila oz. zdravila.

Da se razširjanje kolere zabranjuje, preiščejo zdravniki zdravstveno s kovčegi vred vse popotnike, ki prihajajo iz okuženih krajev, sumljivim stvarern se vhod zabranjuje in opazujejo vse popotnike na postajah zato pripravljenih vsaj pet dni ali so zdravi ali ne. (DiS 1892)

Da kolera ne postane po okuženji epidemična, kadar pride, morajo občine skrbeti po svojem zdravstvenem odboru, še predno se bolezen približa, za čistočo s tem, da se pospravlja vso nesnago, ki more ponesnažiti ali pokvariti vodo, zrak in tla, pri čemur mora radovoljno pomagati inteligentno občinstvo. Strogo se morajo tudi nadzorovati živila (jedila in pijače), najbolj pa je priporočati dobro vodo za domače potrebe. Ubožnemu ljudstvu pa naj se daje dobra hrana po posebnih kuhinjah in se skrbi z dobrotelnimi napravami, da se njihovo stanje izboljša. (DiS 1892)

3.5 Septembra leta 1910 so v časopisu *Slovenski gospodar* tedensko izhajali članki o koleri (SG1 1910, SG2 1910, SG3 1910, SG4 1910, SG5 1910), s katerimi so poskrbeli za kontinuirano odzivanje na aktualno problematiko. Najprej je naveden podatek o širjenju bolezni v Rusiji in Italiji ter številu smrtnih žrtev (nad deset tisoč ljudi v enem tednu), omenjena je državna finančna pomoč, razmere v posameznih deželah, sprejete odredbe in ukrepi (npr. izolacija, straža); natančno

²² Ljudje so bili ob epidemijah zaradi kriznih okoliščin velikokrat nezadovoljni, kar je lahko preraslo tudi v nemire, zato je bilo ključno pomirjevalno delovanje: »Ljudje naj bi verjeli, da oblasti razmere obvladajo in da bolezen morda le ni tako nevarna, kot se je sprva zdelo« (Keber 2005: 353).

je predstavljena bolezen, bolezenski znaki, širjenje bolezni in ukrepi za preprečevanje širjenja.

Bolniki, ki so oboleli na koleri, se morajo v njihovem stanovanju izločiti, le osebe, ki jim strežejo, smejo priti ž njimi v dotiko; za nadzorovanje te odredbe se mora pred vsako tako hišo postaviti straža, po možnosti orožnik. Ako v hiši ni primernega prostora, naj se ali bolnik spravi v za take bolnike določeno bolnišnico, ali se naj zdravi sostanovalci izselijo. (SG1 1910)

Omenjen je zdravnik Robert Koch, odkritelj povzročitelja kolere (*»zelo majčkena stvarica, takozvani "Kommabacillus"«*). V članku nadalje najdemo podatek o odredbi v Mariboru, ki se je nanašala na obvezno javljanje mestnemu svetu za vse, ki so/bodo prišli iz okuženih krajev, tj. Rusije ali južne Italije. Izpostavljeno je spodbudno stanje na Slovenskem (brez okužbe) in neupravičen preplah zaradi kolere, saj se večkrat izkaže, da gre za grižo. Poročajo o koncu bolezni na Dunaju, saj v zadnjih dneh ni bilo nobenega novega primera, in prikažejo stanje v drugih deželah, npr. na Ogrskem, Ruskem in v Italiji. V naslednjem članku navajajo stroge ukrepe ob sumu okužbe, ki so jih uvedle oblasti, in o številu okužb ter smrti iz tujine, npr. na Ogrskem, v Turčiji, Berlinu, celo v San Franciscu, s čimer je opozorjeno na globalne razsežnosti.

V Italiji sta se v zadnjih 24 urah pojavila v Barletti dva nova slučaja kolere, dva sta bila smrtna; v Andriji je bil en smrten slučaj, v Margheriti pet novih slučajev, en smrten; v Trinipatoli dva nova slučaja, dva smrtna; v San Franciscu dva nova slučaja, en smrten. (SG2 1910)

Že naslednji teden pišejo o spremembi stanja na Dunaju, saj se je kolera ponovno pojavila, obenem pa tudi o novih umrlih in novih primerih okužb na Ogrskem, v Zagrebu, Nemčiji, Turčiji, Italiji in Rusiji.

Kolera se še ne misli tako kmalu posloviti. Zadnjič smo poročali, da kolera v naši državi ni več. Takoj drugi dan pa so že poročali dunajski listi, da se je na Dunaju pojavila zopet azijatska kolera. (SG3 1910)

Samo do 27. avgusta t. 1. je obolelo v Rusiji na koleri 154.445 oseb in umrlo 47.723 oseb. (SG3 1910)

Tudi v četrtem članku poročajo o širjenju kolere in stanju na Dunaju, Ogrskem, v Romuniji, Španiji, Turčiji, Italiji, Rusiji in tudi na Slovenskem. Zaradi nevarnosti prenosa bolezni iz okuženih krajev v Ljubljano je omenjen razglas s splošnimi zdravstvenimi navodili, odredbo, ki se nanaša na gostilne, hotele in prenočišča, omenjena je dolžnost prijavljanja nalezljivih bolezni, zdravniški pregledi, poostren nadzor živil, priprava bolnišnic ipd.

Ljubljanski občinski svet je z ozirom na pretečo nevarnost, da se zanese kolera iz okuženih krajev tudi v Ljubljano, odredil, oziroma pripravil dosedaj sledeče: Opozoril je s posebnim razglasom na pretečo nevarnost in podal splošna zdravstvena navodila, posebno pa je odredil za gostilne, hotele, prenočišča, stroge zdravstvene policijske naredbe; z drugim razglasom je objavil mestni magistrat ponovno postavno dolžnost prijavljanja nalezljivih bolezni. (SG4 1910)

V zadnjem analiziranem članku iz *Slovenskega gospodarja* je izpostavljeno širjenje kolere v Mohaču na Madžarskem, kamor je bila poslana tudi konjenica, ki bo zastražila kraj. Opozorjeno je na nespoštovanje zdravstvenih ukrepov, kršitve v primeru skrivanja bolnih ljudi.²³ Poročajo o širjenju bolezni na Hrvaškem, navajajo konkretne številke smrtnih žrtev v posameznih deželah, pokrajinah in krajih (npr. na Dunaju, v Budimpešti, Beogradu, Carigradu). Zanimivo je, da se pojavljajo tudi teorije zarote o tem, da zdravniki zastrupljajo ljudstvo. Omenjena je pomoč duhovnikov,²⁴ ki dodatno opozarjajo ljudi, tudi državna finančna pomoč prizadetim v Italiji.

Ljudje skrivajo bolnike, zato preiskujejo vse hiše. (SG5 1910)

Komisija za kužne bolezni v Mohaču se pritožuje, da je ljudstvo jako malomarno v izvršitvi zdravstvenih ukrepov. Razširil se je tudi glas, da zdravniki zastrupljajo ljudstvo. Dogodi se pogoste, da se novi slučajji bolezni niti ne prijavijo. Po cerkvah pridigajo duhovniki s prižnice o nevarnosti te bolezni ter opozarjajo ljudstvo na zdravstvene predpise. (SG5 1910)

Za Puglijo je dovolil italijanski kralj iz državnih sredstev izvanredni znesek 1.000.000 lir za pomoč prizadetim. (SG5 1910)

V nadaljevanju so podani ukrepi, ki jih je sprejela oblast in so vezani na organizacijo in izvajanje, zlasti glede obveščanja, pregledovanja, nadzora, opazovanja bolezenskih znakov in osamitve; omenjene so dolžnosti občin, zagotavljanje ustreznega kadra ipd.

Mariborsko okrajno glavarstvo je naročilo vsem občinskim predstojništvu, da odredijo takoj naslednje in da vestno izvršujejo pod osebno odgovornostjo:

1. Na najnatančnejši način je izvrševati veljavne ukaze (predpise) o zglašanju in policiji zastran tujcev glede vseh, v občinskem ozemlju nahajajočih se gostilnic in stanovišč (prenočišč) za tujce; vse one osebe, katere dojdejo iz kolero-sumnih krajev, mora preiskati občinski zdravnik in se morajo v prvih petih dneh po njih dohodu glede njihovega zdravstvenega stanja zdravniško nadzorovati. Ako se opazijo pri tem sumni znaki bolezni, se morajo bolniki takoj, in sicer še pred dohodom uradnega zdravnika, na primeren način osamiti. Občina mora o vsakem takšnem dogodku nemudoma najkrajšim potom, ali brzojavno ali po brzemu selu obvestiti c. kr. okrajno glavarstvo, na kar se bode brez odlašanja odposlal uradni zdravnik, da natančno preišče slučaj. (SG5 1910)²⁵

3.6 Tudi v prvem letniku časopisa *Štajerc* so pisali o kolери (Š 1910). Izpostavljeno je, da »azijska kolera« sodi med najhujše nalezljive bolezni, da se je pojavila tudi na Avstrijskem in je kljub naporu zdravnikov terjala smrtne žrtve. Izraženo je upanje, da bodo oblasti ustavile nadaljnji razvoj bolezni. Kot povzročitelj bolezni je navedena »mala glivica«, ki jo je leta 1883 odkril zdravnik Koch. V tem štirinajst-dnevniku je dodano tudi slikovno gradivo, ki je bralcem skušalo približati bacile

²³ O prestopkih med epidemijami kuge in kolere pišeta Železnik (2015) in Keber (2005). Med prestopki navajata npr. prekoračitev kordona, izognitev karanteni ali njena predčasna zapustitev, druženje »osumljenih« z zdravimi pred iztekom karantene, uporaba ponarejenih zdravstvenih dovolilnic (Keber 2005: 358–359, Železnik 2015: 730–731).

²⁴ O vlogi duhovnikov v prekmurskem prostoru prim. Jesenšek 2019.

²⁵ Iz zapisanega je mogoče razbrati strogost in resnost (*takoj, vestno izvrševati, osebna odgovornost, nemudoma, brez odlašanja*).

kolere (»kolera-bacili«), tuberkulozne bacile in bacile kuge. Izpostavljena sta dva načina okužbe (s hrano in z vodo) ter poglobitna ukrepa zoper okužbo (čistoča in previdnost): »Čednost in previdnost pomaga najbolje proti tem boleznim« (Š 1910).

3.7 V tedniku *Učiteljski tovariš* (UT 1911) je koleri posvečen članek z vprašalnim naslovom *Kako se varujemo kolere*. Predstavljena je bolezen, njeni povzročitelji, način prenosa okužbe in širjenje bolezni, dodani so preventivni ukrepi, npr. izogibanje stikov z okuženimi in njegovo družino, uporaba kvalitetne vode, uživanje kuhane hrane, skrb za osebno higieno (»telesno snago«), umivanje rok, izogibanje stikov z okuženimi predmeti, izogibanje potovanjem. Pojasnjeno je ravnanje v primeru pojava bolezni.

Umivajmo si torej skrbno roke, osobito si jih pred vsako jedjo in po vsakokratni uporabi stranišča, bodisi javnega ali privatnega, temeljito očistimo z milom in vodo in če možno s kakim razkužilom, n. pr. 2 % lizolovo ali lizoformovo raztoplino. (UT 1911)

Ker se s previdnostjo, zmernostjo in telesno snago lahko ubranimo kolere, je odločno odsvetovati, da bi kdo iz strahu pred kolero odpotoval. Saj ne ve, v kakšne razmere pride drugod, doma pa se po danih navodilih mnogo lažje ubrani kolere kakor pa v tujini ali na potovanju. (UT 1911)

3.8 Ugotovljeno je, da so v analiziranih člankih jasno zapisani nasveti v smislu brezpogojnega upoštevanja zdravnikov in odredb,²⁶ velikokrat je izpostavljena potreba po previdnosti in preudarnosti ljudi ter možnosti za preprečevanje obolevnosti. Omenjene so oblasti in njihova prizadevanja, tudi njihova (ne)moč,²⁷ navedeni so ukrepi vlade.²⁸ Izpostavljen pa je tudi preplah med ljudmi in strah pred boleznijo, ki nastane ob sumu obolevnosti.

Ker se pa kolera mnogo hitreje loti človeka in ker je tudi nje pretek naglejši, je zavladal svoj čas poseben strah pred njo. Ali kakor se je moderna asanacija mest izkazala kot uspešna proti legarju, tako je trdno pričakovati, da bodo moderne higienske naprave v stanu hitro omejiti in zatreti kolero. In res se s previdnim in preudarnim postopanjem lahko ubranimo te bolezni. (UT 1911)

Prebivalstvo je silno razburjeno, in beži kar trumoma iz mest na deželo. (SG1 1910)

Kako so oblasti skrbne, dokazuje to, da so v Pardubicah na Češkem spravili z vlaka družino nekega čevljarja samo zato, ker je nekdo videl, da je šla žena večkrat na stranišče. (SG2 1910)

Prav zato je bila pomembna tudi tolažba in navedba spodbudnih informacij, npr. podatkov o ozdravljenih, o odpustih iz bolnišnic.

²⁶ »Gledati nam je pred vsem na to, da ne pride nihče v dotiko z bolnikom in njegovo rodovino, nasprotno naj vsakdo pazi in skrbi, da ostane stanovanje bolnika zaprto in zastraženo, dokler ne pridejo na lice mesta uradni zdravniki, katerih odredbam se je brezpogojno pokoriti.« (UT 1911)

²⁷ »Povsod pa oblasti z največjo strogostjo pazijo na snago in red« (SG1 1910); »Oblasti so brez moči. ...! Oblasti so storile vse, da bi ljudje ne pili vode iz zakužene Donave in iz zakuženih vodnjakov« (SG5 1910) »Oblasti delajo z mrzlično naglostjo, da bi ustavile razširjenek.« (SG1 1910)

²⁸ »Vlada je obvestila takoj brzojavno oblasti, da ukrenejo potrebno, da se bolezen ne razširi, ter je izdala obširne odredbe za celo Hrvaško.« (SG5 1910)

V sklepu nej je še v tolažbo povedano, de kolera, kakor skušnja uči, bolj in bolj svojo moč in nevarnost zgubuje, kolikor bolj se v zmerno tople kraje pomika, in de se ta, v našim podnebji ptuja bolezn lahko odverne in odpravi, če je življenje zmerno in pametno in če se zdravniška pomoč ne zamuja. (N 1849)

Na kolero obolela Terezija Hofman se v bolnici vedno bolje počuti. Zdravniki upajo z gotovostjo, da ozdravi. Druge osebe, ki so bile v bolnišnicah na opazovanju, so bile zadnje dni kot popolnoma ozdravljene odpuščene. (SG1 1910)

Podobno kot v današnjem času so tudi takrat dajali velik poudarek statističnim podatkom, pri čemer so šteli vse okužene, nove primere okužb in smrtnih žrtev v posameznem dnevu. Pri tem so okuženi ali umrli poimenovani s funkcijo ali poimensko, tudi s podatkom o starosti, vse z namenom presegeganja posploševanja ter večanja verodostojnosti zapisanega.

Samo v zadnjih 24 urah je obolelo v Petrogradu do 40 oseb na kolero in 26 oseb umrlo. (SG2 1910)

V zadnjih 24 urah se je dognalo 18 novih slučajev, od teh 4 s smrtnim izidom. (SG5 1910)

Umril je namreč na Dunaju na azijski kolero vrtnar Jožef Gasselhuber, njegova žena in njegova hčerka ste tudi oboleli na azijski kolero. (SG3 1910)

Notranje ministrstvo javlja, da se je dognala pri 38letni Mariji Travniček na Dunaju azijska kolero. Tudi njen svak je obolel na kolero in se nahaja že v Franc Jožefovi bolnišnici. (SG4 1910)

Za podkrepitev zapisanega so v analiziranih besedilih omenjeni strokovnjaki, zdravniki, bakteriologi in druge avtoritete na medicinskem področju, ob tem pa so lahko vključene tudi njihove izjave²⁹ in napovedi, npr. o ponovnih izbruhih bolezni.

Profesor Hallier je delal dolgotrajne in kaj nevarne skušnje z omenjenimi klicami. Pustil je, da so se klice izrastle v glivice, ktere so nek bile podobne glivicam, ki se nahajajo kakor snet na rižu v izhodnej Indiji za časa njegove slabe letine. Ali je ta misel resnična ali ne, se doslej ne more izreči; samo to je gotovo, da ni abotna, da se vjema z mnogim, kar se je dosedaj pozvediti moglo o pravej bitnosti kolero in načinu njenega razprostiranja. (Volčič 1874: 49–50)

Ravnatelj bakteriološkega budimpeštanskega preiskovalnega zavoda, prof. Preiss, se je izjavil tako-le: Jaz sem prišel do prepričanja, da ognjišče kolero, ni v gornjem teku Donave, kakor se je dosedaj domnevalo, temveč v okolici Mohača. (SG4 1910)

Avtorji člankov so omenjeni tematiki pripisovali velik pomen, ljudi so želeli izčrpno seznaniti z novo boleznijo, z ukrepi oblasti, zdravstvenimi predpisi ipd. ter jih pripraviti na pojav epidemije. Ugotovljeno je, da so besedila vsebinsko in podatkovno bogata, v njih je prisotna težnja po poročanju o najaktualnejših dogodkih in po večanju kredibilnosti zapisanega, izkazano resnost obravnave pa učinkovito dopolnjuje slikovitost izražanja.

²⁹ Izjave so podane na različne načine, lahko povzemanlo ali kot dobesedni navedek med narekovaji. O izjavah z vidika transkripcije in o razmerju z izrekom piše npr. Krajnc Ivič (2010).

4 Huda in neusmiljena morilka človeškega rodu³⁰ – analiza na jezikovno-slogovni ravni

Najstarejše analizirano besedilo sega v leto 1831 in je edino, ki je pisano v bohoričici ter je nastalo v obdobju pred oblikovanjem t. i. novoslovenščine,³¹ zaradi česar izstopa na vseh jezikovnih ravneh. Najmlajše vključeno besedilo pa je iz leta 1911, ko so razlike med tedanjim in sodobnim knjižnim jezikom na glasoslovno-oblikoslovni ravni že močno zmanjšane, med drugim pa se še kažejo v izbiri besedja. Prav leksika je za analizo izbranih besedil iz 19. in 20. stoletja najbolj zanimiva.

4.1 Prepoznani so bili polnopomenski izrazi, ki nakazujejo tematska izhodišča in predstavljajo okvir tedanje družbene realnosti; med njimi je splošna leksika, a tudi strokovni izrazi, ki so zaradi družbenih okoliščin postali širše uporabljani:³² *bacil* (okuženi bacili), *bolezen* (nalezljiva bolezen, bolezen dobiti, imeti), *bolnik* (bolnik ima kolero, bolnik umrje, ozdravi), *bolnišnica* (bolnišnica za bolnike za kolero obolelih, poročila iz bolnišnic, nahajati se v bolnišnici), *čednost* 'čistoča' (čednost pomaga proti boleznim), *čistoča* (skrbeti za čistočo), *dotika* (dotika z bolnikom, okužencem), *epidemija* (epidemija v avstrijskih deželah, za časa epidemije), *kolera* (širjenje kolere, dobiti kolero, v času kolere), *kvarantena*, *mrlič* (53 mrličev), *nesnaga* (pospravljati nesnago), *nevarnost* (smrtna nevarnost, preteča nevarnost), *osamnica* (pripraviti osamnice), *razmere* (zdravotne razmere, zdravstvene razmere kraja), *razkuževanje* (razkuževanje stvari, odpadkov), *razkužilo* (preskrbljen z razkužili), *razširjanje/razširjenje* (razširjanje/razširjenje kolere), *razširjenost* (razširjenost epidemije), *smrt*, *snaga* (snaga rok, telesa), *snaženje*, *snažnost* (popolna snažnost), *strah* (strah pred kolero), *straža* (straža po suhih mejah, pred hišo postaviti stražo), *zdravje* (zdravje slabi, zdravje doseči), *zdravnik* (poklicati zdravnika, poslati po zdravnika), *zdravilo* (hoditi po zdravilo, raba zdravila), *žrtev* (kolera zahteva žrtve); *dotikati se* (ne dotikati se bolnika), *nadzorovati* (nadzorovati živila, zdravniško nadzorovati), *nalesti se* (nalesti se boleznim), *oboleti* (oboleti na znakih kolere), *obvarovati se* (obvarovati se kolere), *očistiti* (očistiti pohištvo), *okužiti (se)* (okužiti kraje, okužiti se po zelenjavi), *osamiti* (bolniki se morajo osamiti), *prenašati se* (prenašati se iz enega kraja v drugi, prenašati se po ljudeh), *razboleti/razbolevati* (razbolevati na kolero), *razkužiti/razkuževati* (razkužiti stvari, razkuževati perilo), *razsajati* (bolezen, kolera razsaja), *razširjati* (razširjati kolero), *sumiti* (sumiti, da so bolni), *širiti (se)* (bolezen širiti, kolera se širi), *ubraniti (se)* (ubraniti dežele pred kolero/grozno morilko), *umreti* (umreti za kolero), *zastraziti* (zastraziti kraj), *zboleti* (zboleti na kolero); *epidemičen* (kolera postane epidemična), *higienski* (higienske naprave), *koleren* (kolerni bacil, kolerna klica), *kužen* (kužne bolezni), *morilen* (morilna bolezen, morilna epidemija), *nalezljiv* (nalezljiva bolezen), *okužen* (okužen kraj, okužena hiša, okužne bolezni, okuženi

³⁰ Citat je iz knjige *Domači zdravnik* (Volčič 1874: 44).

³¹ Do srede 19. stoletja govorimo o osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni normi, sredi 19. stoletja pa s t. i. novoslovenščino dobimo enoten slovenski knjižni jezik (prim. Orožen 1996: 80–102, Jesenšek 2013: 14–30).

³² V nadaljevanju je navedeno tematsko izrazje, v dopolnilu pa je nakazana raba pojma, povezana z dano tematiko.

ljudje, okužen od kolere), *osamen* (osamni prostori), *podvržen* (podvržen koleri, bolezn),³³ *razkuževalen* (razkuževalna sredstva, parni razkuževalni pristroj), *razkužilen* (razkužilni stroj), *smrten* (smrtni slučaj, izid, smrtna bolezen), *sumen* (sumen znak bolezn), *sumljiv* (sumljivi kolerni znaki, sumljivi slučaji), *varnosten* (varnostne odredbe, priprave), *zdravniški* (zdravniški pregled, zdravniška pomoč, zdravniško nadzorstvo), *zdravstven* (zdravstveni ukrep, predpis, zdravstvena navodila, zdravstveno stanje); *nevarno* (nevarno zboleti), *varno* (varno ravnati).³⁴ Prisotno je zdravstveno strokovno izrazje, npr. *asanacija*, *azijatska kolera*, *bacil* (kolerni bacil), *desinfekcija*,³⁵ *epidemija*³⁶ (kolerina epidemija), *glivica*, *higienske naprave*, *inkubacija*, *klica* (kolerina klica), *komabacil*,³⁷ *kontumaca*, *kvarantena*, *lizolova ali lizoformova raztoplina*, *nalezljiva bolezen*, *obrezkužiti*, *osamnica*, *prenesljiva bolezen*, *prezervativ proti koleri*,³⁸ *razkuževalna (desinfekcijska) sredstva*, *razkužilo*, *zdravotno stanje*, *znamenje bolezn*. Izraz *karantena* je naveden v obliki z labiodentalom -v- v začetnem zlogu (*kvarantena*); samostalnik se je v slovenskih pisnih besedilih prvič pojavil že v 19. stoletju, torej stoletje prej, kot je bilo znano na podlagi dosedanjih raziskav (prim. M. Snoj 2015).³⁹ Zanimiv je izraz *kontumaca*, ki ga SSKJ² navaja v obliki *kontumac* in kot zastarelo sopomenko *karanteni*, a se v besedilu uporablja v ženskospolski obliki in kot sopomenka besedni zvezi *zdravniški ogled*. Podobno kot v današnjem času so tudi tedaj nastajale nove besede, npr. *bacilonosec*,⁴⁰ *hudomorilen*,⁴¹ *kolero-sumen*.⁴² V besedilih je uporabljeno nekatero manj znano besedje, npr. *konstantovati* (»V Andriji se je konstantoval I, v Spinacola 2 slučaja kolere«, SG1 1910). Izrazita je dihotomija *bolan/okužen – zdrav* (človek);⁴³ dihotomična delitev se kaže tudi na ravni poimenovanja bolezn: *azijska kolera – kolera nostras ali evropejska kolera* (Volčič 1874),⁴⁴ razvija se

³³ V enakem pomenu se je uporabljal tudi izraz *naklonjen* (koleri, epidemiji).

³⁴ Med prislovi je izrazito tudi ekspresivno besedje, npr. *hudo* (razsajati), *strašno* (nevaren).

³⁵ V tvorjenki je uporabljena prevzeta predpona *des-* 'raz, od' (prim. Snoj 2015).

³⁶ Prisotne zveze s pridevniki: *mala/obširna*, *predhodeča/prihodnja epidemija* (prim. Volčič 1874).

³⁷ Nastane iz poimenovanja *Kommabacillus* (prim. SG1 1910).

³⁸ »Zadnjih let se priporoča zlasti iz Petrograda na Ruskem od slavnega prof. Botkina tudi kinin kakor prezervativ proti koleri.« (Volčič 1874: 75)

³⁹ Doslej je veljalo, da je bil izraz v slovenščini prvič zapisan v 20. stoletju; beseda je sicer prevzeta iz franc. *quarante* 'štirideset' in je povezana s štiridesetdnevno izolacijo ladij (M. Snoj 2015).

⁴⁰ »Obe osebi ste zdravi in ste bili le bacilonosca, ne da bi sami oboleli.« (SG2 1910)

⁴¹ »Leta 1817 po dolgem in nenavadnem deževju je prvokrat postala hudomorilna in jela koračiti na vse strani sveta /.../« (Volčič 1874: 44)

⁴² »/.../ vse one osebe, katere dojdejo iz kolero-sumnih krajev /.../« (SG5 1910) V slovarjih, dostopnih na portalu Fran, navedenih besed ne najdemo.

⁴³ »In to nekaj, imenujmo to: klico, seme ali otrov kolere, derži se odpadkov bolnih ali vsaj okuženih pa še zdravih ljudi, to stoji nad vsako sumnjo.« (Volčič 1874: 50)

⁴⁴ »/.../ kolera nostras ali evropejsko kolero imenujejo, zato ker je že od nekdaj v evropejskih deželah poznana in v razloček od grozovitne azijske morilke /.../ To pa nima nobene veljave gledé azijske kolere, ktero hočem tu bolj natanjko opisati.« (Volčič 1874: 44)

protipomenskost (npr. *nova bolezen – stara bolezen*,⁴⁵ *čisto – umazano, čednost – nečednost, okužen – neokužen, pomagati – škodovati*). V okviru medleksemskih razmerij so prisotne sopomenke ali dvojnice oz. ekvivalenti, zlasti v funkciji dodatnega pomenskega pojasnjevanja ali uvajanja neprevzetega poimenovanja,⁴⁶ npr. *slabo prezračene (preluftane) prebivališa, razkuževalna (desinfekcijska) sredstva*,⁴⁷ *stanovišče (prenočišče), stvoritev (funkcioniranje), tuberkuloze (jetike), ukaz (predpis); hitrica ali driska*,⁴⁸ *legar ali tifus; splošno bolehanje ali epidemija, stražna črta ali kordon; osamnice oziroma zasilni osamni prostori*.⁴⁹ V besedilih najdemo z današnjega vidika zastarele besede, npr. *čednost* 'čistoča', *gostinja* 'gostja', *navod* 'navodilo', *otrov (kolere)* 'strup', *pristroj* 'aparatus', *skrnoba* 'umazanija', in starinske besede, npr. *kavalerija* 'konjenica', *dotika (z okuženim)* 'dotik, stik', *sprehajati* 'obhajati' (»težave ga sprehajajo«), *trpeti* 'trajati' (»drugi naval je terpel od 1847 do 1856«), med katerimi je tudi nekaj slavizmov, npr. *zabraniti, izvanreden*. Prisotni so tudi historizmi, npr. *kordon* 'pas ozemlja, čez katerega je prehod prepovedan zaradi preprečitve širjenja nalezljivih bolezní' (SSKJ²). Nekatere izmed uporabljernih leksemov najdemo le v Pleteršnikovem slovarju (1894/95), npr. *lečilo* 'zdravilo', *pričina* 'razlog, vzrok'. Prisotnih je tudi nekaj danes manj uporabljenih besed, npr. *nasledek* 'posledica', *snaga* 'čistoča' (»telesna snaga«), *tujezemec* 'tujec'.⁵⁰

4.2 Kolera je v analiziranih besedilih opredeljena kot »grozovitna bolezen«, »neusmiljena bolezen« (Potočnik 1831: 5, 12), »čudna bolezen« (N 1849), »edna najhujših nalezljivih bolezní« (Volčič 1874: 47), »prenesljiva in nalezljiva bolezen« (Volčič 1874: 49), »nalezljiva bolezen« (DiS 1892), »ena najhujših kužnih bolezní« (SG1 1910), »najgrozovitejša nalezljiva bolezen« (Š 1910). Natančneje jo torej določajo vrstni pridevniki (*nalezljiva, kužna, prenosljiva, tudi evropska, azijska/azijatska*) in kakovostni pridevniki (*grozovitna, huda, neusmiljena, čudna ...*), ki so lahko intenzivirani s presežniško obliko. Ob njej se pogosto pojavljajo glagoli, ki so obnem del zdravstvene terminologije (*zboleti na kolero, razbolevati na kolero, umreti za kolero/na kolero/vsled kolere; kolera se širi, razsaja ...*), vendar tudi taki, ki jo personificirajo: *kolera se je pritrépla k nam iz Azije, nas je že enkrat obiskala, se je priklatila, se še ne misli tako kmalu posloviti, je preskočila, napadla, preplavala ...*

V Italiji je preskočila kolera že morje in napadla Sicilijo. (SG4 1910)

Obiskala je vse dežele kakor pri njenem prvem potovanju, okužila tudi mnogo krajev, kamur prvokrat ni prišla, kakor na Švicarskem, Tirolskem, in se deržala posebno velikih

⁴⁵ »Čeravno je azijska kolera v naših zemljah nova bolezen, vendar se je proti njej že več zdravil in pomočkov nasvetovalo, ko pri vseh drugih že starih boleznih.« (Volčič 1874: 69)

⁴⁶ O podobnih postopkih pri uvajanju strokovnega izrazja pri Vodniku prim. Legan Ravnikar 2011.

⁴⁷ V nekaj primerih je najprej naveden domači termin, v oklepaju pa je dodana tvorjenka s prevzeto podstavo.

⁴⁸ Izraz *hitrica* v pomenu *driska* zasledimo v Pleteršnikovem slovarju iz leta 1894/95 (navaja ga po Murku, Cigaletu, Janežiču in Cafu); prim. portal Fran.

⁴⁹ Manj znano enobesedno izrazje je lahko tudi besednozvezno pojasnjeno.

⁵⁰ Primerjava s slovarji na portalu Fran kaže, da se je samostalnik *snaga* uporabljal vse od 16. stoletja, *nasledek* od 19. stoletja, *tujezemec* pa od 20. stoletja.

mest, odkoder se je žarkom podobno na vse strani po deželi širila. Tudi takrat je preplavala atlantiško morje in obiskala severno Ameriko. (Volčič 1874: 46)

Ob posebitvi, ki je v analiziranih besedilih ena temeljnih retoričnih prvin, je izrazita tudi metaforika. Kolera je opredeljena kot: *ptujka* 'tujka' (»*Gotovo je te-daj, da ni rojena na naših tleh, ampak je pri nas ptujka*«; Volčič 1874: 48); *ptuja gostinja* 'tuja gostja' (N 1849); *morilni gost* (»*prizadevale so se deržave že od pervega prihoda v Evropo tega morilnega gosta po posebnih napravah od svojih mej odganjati*«; Volčič 1874: 62); *neusmiljena/strahovita/huda/grozna/azijska morilka* (»*kolera je obče kaj huda in neusmiljena morilka človeškega rodu*«; Volčič 1874: 44); »*Na Ruskem je zahtevala ta strahovita morilka že silno mnogo žrtev*«; SG1 1910; »*Pervi naval te hude azijske morilke je terpel skoraj celih osem let morivši kmalo tu kmalo tam /.../*«; Volčič 1874: 46) in *okrutna pošast* (»*Toraj pustite vsaj za časa kolere imenovane gerde razvade, sicer si sami nakopate gotovo nevarnost in okrutna pošast vas zadavi še popred, da se iztreznite*«; Volčič 1874: 56).⁵¹ V danih okoliščinah se je torej pojavila »potreba po specifičnem ubesedenju določene vsebine, ob kateri so običajna, sistemsko predvidena izrazna sredstva nezadostna« (J. Snoj 2011: 94); uporabljeni so negativno konotirani samostalniki, povezani z izvorom iz tujega kraja (ki aludira na neznano in strašljivo), s smrtonosnostjo in z nečim, kar za človeški rod že samo po sebi poseeblja grozljivost in strah, ob tem pa jih pomensko krepijo tudi pridevniki. Bolezen ob tem »šviga s smrtonosno koso« in opravlja »žetev«. ⁵² Kolero so primerjali s kugo in jo poimenovali tudi kot *svetovno kugo* (Volčič 1874: 47) ali zgolj *kugo* (N 1849, SG1 1910), pri čemer je kuga predstavljala sinonim za hudo nalezljivo bolezen z razsežnostmi epidemije. ⁵³ Zaradi velike smrtnosti so govorili tudi o *moriji*: »*ali leta 1838 naenkrat izgine ta morija iz cele Evrope, po kateri je od leta 1830 do konca 1837 blizo en milijon ljudi poklala*« (Volčič 1874: 46). Ekspresivno izražanje se nadalje kaže v primerah, ki se nanašajo na pojav kolere in umiranje; izražene komparacije so pri tem lahko izvirne (npr. *kakor grozovitna burja priburi, se vleče kakor nepretrgana nit*) ali ustaljene in kot take del frazeološkega fonda (npr. *hladen kakor riba, kakor bi strela zadela koga*). ⁵⁴ Kolera je vzbujala občutke strahu, ogroženosti in nevarnosti, zato je določena tudi s frazemom *strah in trepet* (»*Kolera je postala strah in trepet celega človeškega rodu*«; Volčič 1874: 47); stisko ljudi slikovito izraža tudi frazem *jok in stok* (»*vse zbolí in skoro vse pomerje, da ne najdeš družega, kakor strah in trepet, jok in stok in neprestano umiranje*«; Volčič 1874: 61). V besedilih je tudi

⁵¹ Omenjena metaforika danes ni več izrazita, se pa občasno še pojavlja: »*Po svetu hodi pošast z imenom Covid – 19*« (Lamprecht 2020).

⁵² »*povsod je strahovitno švigala svojo smrtonosno koso in obhajala grozovito žetev /.../*« (Volčič 1874: 46)

⁵³ U. Bratož (2017: 9) izpostavlja, da je bila kolera imenovana »kuga 19. stoletja«; v današnjem času pa lahko beremo, da je covid-19 »kuga 21. stoletja« (Mlinarič 2020).

⁵⁴ »*Kakor grozovitna burja priburi v Perzijo /.../*« (Volčič 1874: 46); »*/.../ kar se kakor nepretrgana nit vleče po vseh njenih epidemijah in se pusti slediti nazaj v njeni rojstni kraj*« (Volčič 1874: 50); »*/.../ in glej po noči je bil že ves oplavel, vpaden, brez žile in moči, hladen kakor riba, v brezupnem stanju*« (Volčič 1874: 71); »*/.../ človek tako naglo umerje, kakor bi ga strela zadela /.../*« (Volčič 1874: 73)

sicer prisotno frazeološko izražanje, npr. *pod zemljo spraviti koga* 'povzročiti smrt', *dobiti pod streho kaj* 'pojavit se v hiši, družinski skupnosti', *živa duša* 'človek' (prim. Volčič 1874).

4.3 V obeh poljudnostrokovnih knjigah so naslovniki nagovorjeni neposredno, in sicer najpogosteje v drugi osebi ednine: »*Zhe je tudi bolesen she v' tvoji vafi, je ne bošh dobil, zhe se prav škerbno varuješh*« (Potočnik 1831: 23); »*Kako moraš tedaj desinfekcije vpotrebovati, če se bliža morija tvojemu kraju? Nakupi si brez zamude vsaki za svoj dom in svoje dvorišče nekaj žvepla /.../*« (Volčič 1874: 66). V časopisnih člankih, za katere v celoti velja, da so izšli anonimno, prevladujejo formulacije v prvi osebi množine, ki implicirajo družbeno interakcijo tvorca z naslovniki: »*Ako se bomo vestno držali teh navodil, se nam kolere ni treba preveč bati*« (SG1 1910); »*Istotako se ne smemo dotikati perila, obleke in drugih predmetov, ki jih je uporabljal bolnik /.../*« (UT 1911). V člankih je mogoče opazovati tudi prvine, značilne za poročevalski stil, npr. sklicevalne avtomatizme: »*Vsak dan poročajo časniki /.../*« (SG1 1910); »*Najnovejša poročila pravijo, da /.../*« (SG2 1910); »*Ogrsko ministrstvo za notranje zadeve poroča, da /.../*« (SG3 1910); »*V Bukareštu v Rumuniji se govori, da /.../*« (SG4 1910). Najden je bil tudi primer kritike poročanja v konkurenčnem časopisu in izpostavljanje nezanesljivosti tamkajšnje objave: »*Liberalni list "Slovenski Narod" je vedel sicer povedati o nekih sumljivih slučajih, toda kmalu se je izkazalo, da tudi v teh resnih stvareh ni liberalcem nič verjeti*« (SG1 1910).

4 Sklep

O preteklih epidemijah na Slovenskem pričajo različni pisni viri, med drugim tudi poljudnostrokovna in publicistična besedila. Na izbranem gradivu iz 19. in 20. stoletja, tj. zdravstvenih priročnikov in časopisnih člankih, se je pokazalo, da je bil njihov osnovni namen osveščanje javnosti oz. informiranje o aktualnem dogajanju na lokalni in globalni ravni.

Ugotovljeno je, da se v analiziranih besedilih pojavljajo še danes aktualni vsebinski elementi, npr. opozarjanje na higienske in varnostne ukrepe (karantena, izolacija, zapiranje nacionalnih meja), potreba po socialnem distanciranju in izogibanju potovanj (npr. *Kadar je kolera tukaj, nikakor po nepotrebnim med ljudi ne hodite, tudi ne v'ofhtarije, in sploh nikamor, kjer je veliko ljudi vkupej*; Potočnik 1831: 21), prisotni so pozivi k solidarnosti, skrbi za ranljive skupine (npr. *Ena prvih skerbi ne samo posameznikov nego tudi dotičnih oblasti in gospok je skerb za siromake in bolnike*; Volčič 1874: 68), najdemo tudi namigovanja na teorije zarote (npr. *Razširil se je tudi glas, da zdravniki zastrupljajo ljudstvo*; SG5 1910). Podani so dotlej znani podatki o inkubacijski dobi bolezni, o podvrženosti okužbi z ozirom na različne kriterije – starost, spol, poklicno tveganje (npr. *Gledé spola se je v Indiji pokazalo, da so ženske kolere menj naklonjene kakor moški*; Volčič 1874: 57), omenjena je večja nevarnost okužb v institucijah za starostnike. Podobno kot danes je prisotno vodenje statističnih podatkov o obolelih, na novo okuženih in umrlih v zadnjih štiriindvajsetih urah (npr. *V zadnjih 24 urah se je dognalo 18 novih slučajev, od teh 4 s smrtnim izidom*; SG5 1910), izpostavljene so različne

faze epidemije (začetek, vrh, konec). Objave so nemalokrat predstavljale tudi most med (državno)upravnimi organi in ljudstvom, saj so v besedilih izpostavljeni ukrepi oblasti, objavljeni so razglasi in odredbe ter navodila zdravniške komisije, poroča se tudi o nespoštovanju ukrepov (*Ljudje skrivajo bolnike, zato preiskujejo vse hiše*; SG5 1910), o državni finančni pomoči prizadetim ipd. Z vključevanjem izjav strokovnjakov se izkazuje prizadevanje po intelektualizaciji in objektivizaciji podane vsebine (npr. *Ravnatelj bakteriološkega budimpeštanskega preiskovalnega zavoda, prof. Preiss, se je izjavil /.../*; SG4 1910). Na jezikovno-slogovni ravni analiziranih besedil je opazno ekspresivno izražanje, pri čemer izstopata metaforika (kolera kot *tujka, morilka, pošast* ...) in personifikacija (kolera *nas je obiskala, se je priklatila, je preplavala* ...), pojavlja se tudi frazeološko izražanje (npr. kolera je *strah in trepet*). Izrazitejša je raba zdravstvenega strokovnega izrazja, npr. *nalezljiva bolezen, inkubacija, kvarantena, osamnica, desinfekcija, razkužilo*, prisotni so nekateri značilni historizmi, npr. *kordon*, in z današnjega vidika zastarele oz. starinske besede (*navod* 'navodilo', *dotika* (z okuženim) 'stik' ...), med katerimi je tudi nekaj slavizmov (npr. *zabraniti, izvanreden*).

Izkazalo se je, da se s pomočjo izbranih starejših besedil učinkovito izriše podoba epidemije ter njen vpliv na življenje ljudi v določenem času in prostoru, primerjava s sodobno izkušnjo pa pokaže, da lahko v primeru epidemičnih bolezni opazujemo univerzalno odzivanje, ki se odraža v vsebinskih poudarkih in na jezikovno-slogovni ravni (tudi danes z namenom pritegnitve pozornosti iščemo izvirne izrazne možnosti in vključujemo ekspresivne jezikovne prvine). Četudi lahko v osnovi govorimo o primerljivi podobi epidemije, ki jo odslíkava komuniciranje z javnostjo (sprotni statistični podatki, mnenje strokovnjakov, ukrepi vlade ipd.), pa v sodobnih pisnih besedilih v neprimerljivo večji meri izrabljamo multimodalnost, prisotna je bistveno večja količina informacij in večja ažurnost spremljanja dogajanja ter številne nove možnosti objavljanja, spremljanja objav in odzivanja nanje.

VIRI IN LITERATURA

Urška BRATOŽ, 2017: *Bledolična vsiljivka z Vzhoda: kolera v severovzhodni Istri (1830–1890)*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales.

Digitalna knjižnica Slovenije. Dostop 29. 4. 2020 na www.dlib.si

DIS 1892 = O koleri. *Dom in svet* 5/11 (1892). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

Epidemija COVID-19. *Portal GOV.SI. Spletišče državne uprave s celovitimi informacijami o njenem delovanju in preprostim dostopom do storitev*. Dostop 29. 4. 2020 na <https://www.gov.si/teme/koronavirus/>

Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Dostop 29. 4. 2020 na <https://fran.si/>

Olga JANŠA, 1964: Kolera na Kranjskem leta 1855. *Kronika* 12/1, 60–64.

Marko JESENŠEK, 2019: Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severa do Janoša Kardoša. *Slavia Centralis* 12/1, 239–262.

– –, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Jezikovni viri starejše slovenščine IMP. Dostop 29. 4. 2020 na <http://nl.ijs.si/imp/>

Katarina KEBER, 2005: Kranjski obrambni mehanizem za zaščito pred prvo epidemijo kolere v Evropi. *Kronika* 53/3, 351–364.

–, 2017: Epidemija v šolskih klopeh: Primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. *Kronika* 65/1, 76.

France KOBLAR, 2013: Potočnik, Blaž (1799–1872). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. Dostop 22. 4. 2020 na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi451410/>

Mira KRAJNC IVIČ, 2010: Kako natančna je lahko transkripcija. *Slavia Centralis* 3/2, 159–173.

Miha LAMPREHT, 2020: *Pošast hodi po svetu*. Rtv slo.si, Radio Prvi, 27. 3. 2020. Dostop 4. 5. 2020 na <https://radioprvi.rtvlo.si/2020/03/labirinti-sveta-271/>

Urška MLINARIČ, 2020: Strokovnjaki opozarjajo, covid-19 je kuga 21. stoletja: »Epidemijo neobvladljivih razsežnosti« bo mogoče preprečiti le na en način. *Večer* (27. 8. 2020). Dostop 28. 8. 2020 na <https://www.vecer.com/strokovnjaki-opozarjajo-covid-19-je-kuga-21-stoletja-10213365>

Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2011: Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih. *Slavistična revija* 59/3, 293–305.

N 1849 = Kako se kolere ogibati, in kako takrat živeti, de bo prav. *Kmetijske in rokodelske novice* 7/28 (11. 7. 1849). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

Blaž POTOČNIK, 1831: *Kolera*. V Ljubljani.

SG1 1910 = Kolera. *Slovenski gospodar* 44/35 (1. 9. 1910). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

SG2 1910 = Kolera. *Slovenski gospodar* 44/36 (8. 9. 1910). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

SG3 1910 = Kolera. *Slovenski gospodar* 44/37 (15. 9. 1910). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

SG4 1910 = Kolera. *Slovenski gospodar* 44/38 (22. 9. 1910). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

SG5 1910 = Kolera. *Slovenski gospodar* 44/39 (29. 9. 1910). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

Marijan SMOLIK, 2013: Volčič, Janez (1825–1887). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. Dostop 22. 4. 2020 na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi808895/>

Jerica SNOJ, 2011: Metaforična pomenotvornost z vidika sintagmatike. *Jezikoslovni zapiski* 17/2, 93–105.

Marko SNOJ, 2015: *Slovenski etimološki slovar*. Spletna izdaja. Dostop 29. 4. 2020 na <https://fran.si/>

Š 1910 = Kolera. *Štajerc* 11/38 (1910). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

UT 1911 = Kako se varujemo kolere? *Učiteljski tovariš* 51/33 (18. 8. 1911). Dostop 4. 5. 2020 na <http://www.dlib.si/>

Janez VOLČIČ, 1874: *Domači zdravnik*. V Celovcu.

Urška ŽELEZNIK, 2015: Kuga in prestopki zoper zdravje: Iz fragmentov sodnih procesov (Koper, 1630–31). *Acta Histriae* 23/4, 713–734.

THE IMAGE OF THE EPIDEMIC IN OLDER POPULAR PROFESSIONAL AND JOURNALISTIC TEXTS

Various sources, including popular professional and journalistic texts, describe previous epidemics in Slovenia. Selected material from the 19th and 20th centuries show that the basic purpose of these texts was to raise public awareness and to inform about current events at local and global levels. As the results demonstrated, numerous lexical elements from the analysed texts appear in contemporary texts as well, e.g. warning about hygiene and safety measures, the need for social distancing and avoiding travel, calls for solidarity (caring for vulnerable groups). We also find conspiracy theories (e.g. doctors poison people). The texts contain well-known data on the incubation period of the disease, the susceptibility to infection with regard to various criteria (age, sex, occupational risk), and the higher risk of infection in institutions for the elderly. Similarly to contemporary texts, these texts also keep statistics on the number of patients, newly infected and dead in the last twenty-four hours, while exposing various phases of the epidemic. The publications often represent a bridge between (state) administrative bodies and people, as they expose the measures of the authorities, proclamations and orders, non-compliance with measures, state financial aid to the affected, etc. By including statements of experts, the texts obviously make an attempt to intellectualise and objectify the content. At the linguistic and stylistic level, we noticed an expressive vocabulary, in particularly metaphors (*cholera as a stranger, murderer, monster*) and personifications (*cholera visited us, cholera came oversees*). Phraseological expression also appears (e.g. *cholera is fear and trembling*). The texts demonstrate a high number of medical technical terms, e.g. incubation, quarantine, disinfection. The analysis showed that select older texts effectively present the image of the epidemic and its impact on people's lives in a certain time and place, while a comparison with contemporary texts shows that, in the case of epidemic diseases, similar patterns can be observed also at stylistic levels.
